

ЗЕМСЬКІ ШКІЛЬНІ БІБЛІОТЕКИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Протягом другої половини ХІХ – початку ст. земська школа стала одним з основних типів початкових навчальних закладів, у яких могли здобути початкову освіту діти селян Наддніпрянщини та Слобожанщини. Ведучи мову про стан навчально-методичної бази в земських школах, неможливо оминати увагою таке важливе питання як розвиток бібліотечної справи в цих закладах. Сучасні українські дослідники здійснювали спроби аналізу ролі земств у розвитку бібліотечної справи [1; 2], втім її становище у земських школах Харківської губернії є недостатньо висвітленим.

Серед повітових земств Харківської губернії у 1860-х рр. лише Куп'янським було здійснено кроки до її організації та упорядкування. Вироблені повітовою управою «Правила для сільських бібліотек» поклали обов'язок завідування ними на вчителів. Матеріальне забезпечення формування й поповнення фондів брала на себе управа [3, С. 59–61]. Поступово губернське та решта повітових земств теж активно включились у справу розвитку шкільних бібліотек. На початку 1880-х рр. майже всі двокласні народні училища губернії (Мурафське, Котельвське, Білопільське, Ново-Катеринославське, Біловодське) мали в своєму складі учнівські бібліотеки, послугами яких нерідко користувались школярі з сусідніх населених пунктів. В однокласних училищах ситуація була набагато гіршою. Станом на 1882 р. бібліотеки мали лише декілька з них [4, С. 37–38].

На межі ХІХ і ХХ ст. губернське та деякі повітові земства почали здійснювати стабільні асигнування на розвиток бібліотечної справи [5, с. 90]. У 1880 р. почав діяти книжковий склад при Харківській губернській земській управі, на початку ХХ ст. функціонував аналогічний заклад при Куп'янському земстві, однією з функцій яких було забезпечення народних читалень, у тому числі шкільних, відповідною літературою за пільговими цінами [6; 7, с. 97]. Особливого піднесення розвиток шкільної бібліотечної справи в губернії досяг на початку ХХ ст. Цьому сприяло набуття місцевим самоврядуванням досвіду в справі розбудови народної освіти, а також збільшення урядового фінансування галузі. Щорічні витрати на утримання шкільних бібліотек і поповнення їхніх фондів у повітових земствах сягали 300-1000 карбованців. У 1902 р. 233 народних училища губернії мали учнівські бібліотеки. Найкращим положення було у Вовчанському (30), Зміївському (45), Куп'янському (48),

найгірше – у Лебединському (3) та Валківському (5) повітах. Кожна бібліотека в середньому мала біля 200 найменувань книжок. Чимало земських учителів-завідувачів бібліотек скаржились на незадовільний стан книг і брошур. Через це в одній з 11 бібліотек Богодухівського повіту книги взагалі не видавались, а вчитель лебединського училища назвав свою шкільну бібліотеку «мотлохом» [7, с. 94].

Протягом 1910-х рр. поряд зі зростанням кількості шкільних бібліотек відбувався процес їх трансформації в народні, спровокований виданням 9 червня 1912 р. «Правил для народних бібліотек при початкових навчальних закладах», згідно з якими шкільні читальні підпорядковувались училищній інспекції. Губернське та повітові земства, не бажаючи втрачати контроль над своєю креатурою, здійснили ряд заходів для приведення бібліотек при школах у відповідність до вимог «Височайшого повеління» від 2 грудня 1905 р., згідно з яким бібліотеки підпорядковувались своїм засновникам і перебували у відомстві Міністерства внутрішніх справ. На початку ХХ ст. у Харківській губернії щорічно розпочинало роботу декілька десятків нових земських бібліотек [8, с. 109], у 1916 р. функціонувало 892 таких заклади [9, арк. 2]. Майже 90% бібліотек розташовувались школах, являли собою одну або дві книжні шафи [10, арк. 43–44].

Учительські відділи бібліотек, які складались з методичної та наукової літератури, створювались з метою підвищення педагогічної майстерності викладачів земських училищ. Валківським повітовим земством у 1913 р. було відкрито чотири пересувні учительські бібліотеки, фонд кожної з яких складався з 86 праць із педагогіки та психології. Протягом першого року свого існування бібліотеки функціонували при земських школах у Новій Водолазі, Високопіллі, Старому Мерчику та Новій Комишеватій [11, с. 4]. Їх послугами користувалась 61 особа, протягом року було здійснено 376 видач.

Плідною була взаємодія земських установ губернії з Харківським товариством грамотності в справі поповнення фондів шкільних бібліотек. У 1873 р. товариством було відкрито книжковий склад [12, арк. 1], а через дев'ятнадцять років засновано Комітет з устрою сільських бібліотек [7, с. 97]. Учителі могли як безпосередньо мати справи з книжковим складом, закупаючи в ньому підручники, посібники й літературу для позакласного читання, так і отримувати книги, оплачені земством [12, арк. 2]. Зокрема, протягом лютого – жовтня 1912 р. губернською управою в книжковому складі Харківського товариства грамотності було придбано 4160 примірників книг [13, арк. 14–25, 31].

Міністерство народної освіти періодично видавало списки дозволеної та рекомендованої для використання в початкових школах літера-

тури, аналогічні списки книг для народних бібліотек формувались Міністерством внутрішніх справ. У фондах земських шкільних бібліотек була представлена навчально-методична, релігійна, художня література, наукові, науково-популярні, а також розраховані на школярів і «читача з народу» роботи з історії та природознавства, довідкові й енциклопедичні видання [14, арк. 1–3].

Ознайомлення учнів земських шкіл Харківщини зі здобутками художнього слова сприяло їх естетичному розвитку, розширенню світогляду. До каталогу училищних бібліотек входили казки народів Росії, казки Г.-Х. Андерсена, Братів Грим, Ш. Перро, пам'ятки народного епосу, поезії О. Пушкіна та М. Лермонтова, деякі твори Л. Толстого, І. Буніна, І. Тургенева, В. Короленка, М. Гоголя. Можливостей ознайомлення із українським друкованим словом у школярів було значно менше. В деяких бібліотеках були наявні видання повісті «Маруся» М. Вовчка, а також окремих творів Т. Шевченка [15, арк. 6–11]. Щоправда, у 1914 р. більшість із них, зокрема поеми «Катерина», «Невільник», драму «Назар Стодоля», було вилучено зі шкільних бібліотек [16, арк. 1].

Протягом 1907–1916 рр. Харківське губернське земство здійснювало передплату для народних і шкільних бібліотек, а також до шкіл, які їх не мали, періодичних видань – журналу «Хлібороб», а також однієї з місцевих газет на вибір. Станом на 1915 р. 60 % училищ отримували газету «Южный край», 23 % – «Харьковские губернские ведомости», решта – газету «Утро» [17, арк. 1–6, 45–47;].

Важливість розвитку бібліотечної справи при земських училищах полягала в тому, що вона розглядалась як один з головних засобів зміцнення зв'язків населення зі школою та запобігання рецидиву неписьменності в її випускників [18, арк. 3]. Учителі неодноразово доводили до відома земських управ і Харківського товариства грамотності інформацію про великий попит учнів і випускників шкіл, а також письменних селян на літературу [19; 20].

Станом на 1914 р. бібліотеками Валківського та Ізюмського повітів користувались 9134 і 6984 читачі відповідно. Їх розподіл за віком та за рівнем освіти наведено у таблицях:

Повіти	Вік читачів (рік)			
	до 13	13-17	18-50	більше 50
Ізюмський	44,3%	35%	19,9%	0,8%
Валківський	49,7%	32,9%	16,8%	0,6%

Повіти	Категорії читачів				
	Учні земських шкіл	Випускники земських шкіл	Особи, що не закінчили школу	Випускники парафіяльних шкіл	Інші
Ізюмський	36,2%	30,4%	26,8%	1,7%	4,9%
Валківський	49,6%	31,6%	18,8%		

У Валківському повіті 59,7 % читачів земських бібліотек проживали на відстані менше однієї версти від них, 23 % – на відстані в 1–2, 11,8 % – 2–3 версти, решта – на відстані більше трьох верст [11, с. 104–109]. Абсолютну більшість читачів земських бібліотек склали учні та випускники сільських училищ, бібліотека давала можливість письменним селянам, як дорослим, так і підліткам, підтримувати зв'язок зі школою, розширювати свій світогляд завдяки книзі. Віддаленість земських шкіл і бібліотек від місця проживання селян була для останніх серйозною перешкодою на шляху до знань.

Отже, розвиток бібліотечної справи у земських школах Харківської губернії відбувалось паралельно з розбудовою мережі народних училищ. Він був запорукою забезпечення належного рівня навчального процесу, сприяв посиленню зв'язків школи із сільським населенням, розглядався органами самоврядування й педагогічною громадськістю як засіб запобігання рецидиву неписьменності.

Список літератури: 1. Гуз А.М. Розвиток бібліотечної справи земськими установами на території України у другій половині XIX– на початку XX ст. / А.М. Гуз // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 50. – С. 63–66. 2. Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.): автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / П.І. Рогова. – К., 2004. – 20 с. 3. Журнали и приложения к ним чрезвычайного Купянского уездного земского собрания с 15 по 18 декабря 1867 года / Купянское уездное земское собрание. – Харьков, 1868. – 144 с. 4. Доклады губернской земской управы 1882 года по народному и ремесленному образованию в Харьковской губернии с приложением отчёта о деятельности книжного склада за 1881 год при Харьковской губернской земской управе / Харьковская губернская земская управа. – Харьков, 1882. – 42 с. 5. Журнали чрезвычайного губерн-

ского земского собрания 16 декабря 1905 года с приложениями к ним и сводом постановлений / Харьковское губернское земское собрание. – Харьков, 1906. – IV, 79 с. 6. Отчёт по операциям книжного склада Купянского уездного земства за 1910 год / Купянская уездная земская управа. – Купянск, 1911. – 35 с. 7. Состояние начального народного образования в Харьковской губернии за 1902 год / Харьковское губернское земство. – Харьков, 1904. – 251 с. 8. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1909 год / Харьковское губернское земство. – Харьков, 1912. – IX, 140, 189 с. 9. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3030, 98 арк. 10. Держархів Харківської області, – Ф. 51, – Оп.1, Спр. 147, 116 арк. 11. Отчёт Валковской уездной земской управы по народному образованию за 1914 год / Валковская уездная земская управа. – Валки, 1914. – II, 153 с. 12. Держархів Харківської області, – Ф. 200, – Оп.1, Спр. 16, 9 арк. 13. Держархів Харківської області, – Ф. 200, – Оп.1, Спр. 406, 34 арк. 14. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3020, 6 арк. 15. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3018, 101 арк. 16. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3023, 3 арк. 17. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3056, 57 арк. 18. Держархів Харківської області, – Ф. 200, – Оп.1, Спр. 56, 28 арк. 19. Харьковские губернские ведомости. – 1894. – 3 апреля. 20. Харьковский листок. – 1905. – 9 января.

*Мороз В.М.
м. Харків, Україна*

ПИТАННЯ СПАДКОЄМНОСТІ ЩОДО ПРОЦЕСУ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗМІСТУ ІУДЕЙСЬКОЇ ДОКТРИНИ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

Серед найбільш поширених визначень сутності спадкоємності як процесу соціального розвитку, можемо виділити тлумачення яке було надано Осічнюком Ю.В. у такому вигляді «спадкоємність – це система зв'язків і відносин, сутність якої полягає в тому, що при переході від одного ступеня розвитку до іншого чи від однієї системи до іншої зберігається частина змісту, що пов'язує попередній з наступним моментом розвитку» [7]. Цілком очевидно, що в процесі спадкоємності, як правило, зберігається певний концепт відповідного явища (системи, феномену) у вигляді базової структурної (ідеологічної, духовної, ментальної, історичної тощо) одиниці. Отже, спадкоємність означає, що розвиток явища (системи, феномену) відбувається не на пустому місці, а перш за все на передумовах, які були закладені у межах старого.